

BIJZONDERE HANDEKENSKRUIDEN IN HET MEINWEGGEBIED

C.A.J. Kreutz, Oude Landgraaf 35a, Landgraaf
J.T. Hermans, Hertestraat 21 Linne

In het floristisch en faunistisch zeer waardevolle Meinweggebied zijn vanaf 1990 enkele Handekenskruiden gevonden (mond. med. Gerards, 1991), die determinatieproblemen opleveren. In 1992 werd de vindplaats door de auteurs bezocht en de populatie onderzocht, waardoor de vermoedelijke status van de planten kon worden vastgesteld.

Uit dit artikel blijkt hoe moeilijk het is om sommige *Dactylorhiza*-soorten en hun hybriden, die in Zuid-Limburg en omgeving groei(d)en te determineren, een gegeven dat ook bevestigd wordt door de vele geschriften van De Weaver, Prick, Dijkstra, Gregoire, Vermeulen, Janssen, Wiefelspütz, Fuchs en Rehnel.

HANDEKENSKRUIDEN IN HET MEINWEG- GEBIED

De gevonden Handekenskruiden groeien in een deel van het Meinweggebied, waarvan de terreinverschillen vooral bepaald worden door de breuk van de Zandbergstoring. In deze slenk liggen enkele vennen temidden van uitgestrekte gagestruwelen, vochtige heidevegetaties en min of meer gestoorde vochtige heide- en graslandvegetaties. De slenk wordt oostwaarts begrensd door de zuidelijke helling van de Kombergen. In de overgangszone domineert Struikheide (*Calluna vulgaris*) tezamen met grote populaties Adelaarsvaren (*Pteridium aquilinum*).

DACTYLORHIZA PRAETERMISSA EN DACTYLORHIZA SPHAGNICOLA

Zoals bekend komt *Dactylorhiza praetermissa* (Rietorchis) vooral in de noordwestelijke helft van Nederland voor. In het grensgebied van België wordt *Dactylorhiza praetermissa* vervangen door *Dactylorhiza sphagnicola* (Veenorchis), een soort die in het zuidelijke

deel van België hoofdzakelijk in *sphagnum*-venen groeit. Vanaf de eeuwwisseling is relatief veel geschreven over het mogelijke voorkomen van de Veenorchis in Nederland. Uit allerlei publicaties en aantekeningen kon daaruit niet met zekerheid afgeleid worden of de soort inderdaad in Nederland voorkwam. Vanaf 1980 is op een aantal groeiplaatsen, waar in het verleden melding van *Dactylorhiza sphagnicola* gemaakt werd, uitgebreid onderzoek verricht. Op twee vindplaatsen kon inmiddels de aanwezigheid van de Veenorchis met zekerheid aangetoond worden (KREUTZ, 1992ab, 1993).

DE DACTYLORHIZA'S VAN DE MEINWEG

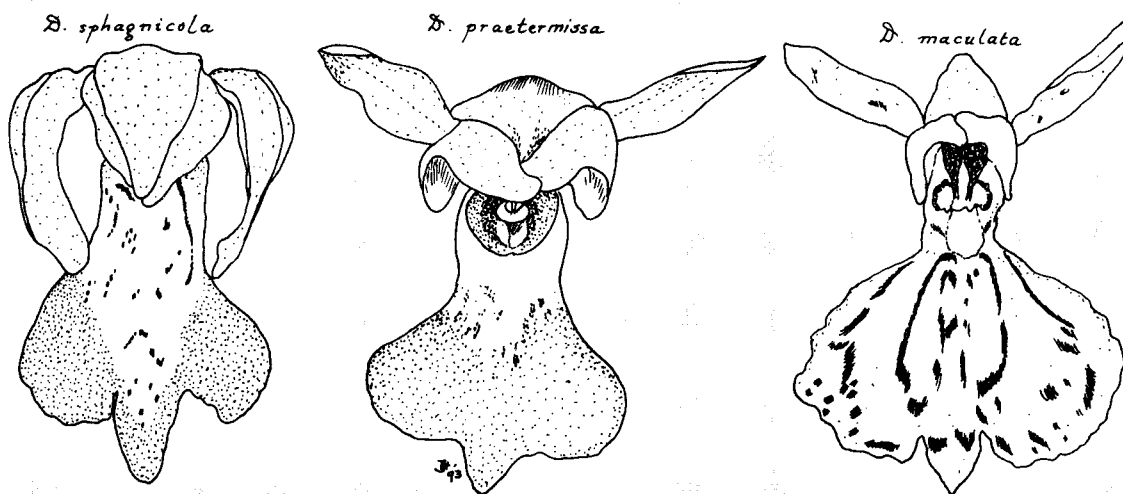
In de slenk van de Zandbergstoring groeien twee kleine populaties op ongeveer twintig meter van elkaar verwijderd. De grootste populatie bestaat uit vijf planten, de andere uit twee bloeiende exemplaren. Deze Handekenskruiden bleken moeilijk te determineren. Na onderzoek is gebleken dat alle planten van de grootste populatie zowel kenmerken van *Dactylorhiza praetermissa* als van *Dactylorhiza sphagnicola* bezitten en daardoor vermoedelijk als hybriden tussen beide soor-

ten geassocieerd kunnen worden (zie tabel I). Dergelijke overgangsvormen worden hoofdzakelijk in de uitgestrekte hoogvenen in België aangetroffen (bv. Baraque de Fraiture, Baraque Michel), vaak in grote aantallen.

De mogelijkheid is echter aanwezig dat deze planten kenmerken bezitten of mogelijk identiek zijn met *Dactylorhiza höppneri* (A. Fuchs) Verm. 1947 (= *Orchis pseudo-traunsteineri* subsp. *höppneri* A. Fuchs 1919). HÖPPNER & PREUSS (1926) berichtten over het voorkomen van dit taxon in het Elmpeter Bruch, alwaar deze planten, met hun zachtroze bloeiarren met honderden tegelijk in het veenmos bloeiden (REHNELT et al., 1988). Het Elmpeter Bruch, dat zich ten noorden van de Meinweg bevindt, is een overgangsgebied van vochtige heide met Beenbreek (*Narthecium ossifragum*) naar een Slenkenbultengemeenschap van Draadzegge (*Carex lasiocarpa*) en Slijkzegge (*Carex limosa*).

Verder onderzoek zal moeten uitwijzen of deze populatie inderdaad als *Dactylorhiza höppneri* gedetermineerd moet worden. Te oordelen naar de foto's in REHNELT et al. (1988) zou *Dactylorhiza höppneri* van hybridogene oorsprong (*Dactylorhiza sphagnicola* x *praetermissa*) kunnen zijn. Volgens recente informatie komt *Dactylorhiza höppneri* nog

TABEL I. De verschillen tussen *Dactylorhiza sphagnicola*, *praetermissa* en *maculata* (tekeningen: J.T. Hermans).

	<i>D. sphagnicola</i>	<i>D. praetermissa</i>	<i>D. maculata</i>
Biotoop	sphagnumvegetaties hoogvenen	veenmosrietlanden rietvegetaties blauwgraslanden beekmoerassen	heidevegetaties heischrale graslanden
Bloeitijd	eerste helft juni (al vanaf eind mei)	tweede helft juni	juni
Hoogte	30-40(60)	35-60(80)	20-50(60)
Bladeren	lijn-lancetvormig 1-3 cm breed	smal-lancetvormig 1,5-5 cm breed	smal-lancetvormig 2-4 cm breed
Bloeiwijze	max. 8 cm	max. 20 cm	max. 16 cm
Bracteeën	langer dan de bloemen	onderste langer, bovenste korter dan de bloemen	langer dan de onderste bloemen, even lang of korter dan de bovenste bloemen
Kleur van de bloem	lichtroze	paarsrood	roseachtig
Lip	ruitvormig	trapeziumvormig	drielobbig
Rand van de lip	gaaf	soms onregelmatig gekarteld	gaaf met spitse middenlob
Liptekening	fijne donkerroze puntjes, zelden streepjes	donkerpaarse, in rijen gerangschikte stippen of korte streepjes	donkerder streepjes, lijntjes of stipjes
Spoor	langer dan 3/4 x het vruchtbeginsel cilindervormig	1/2 tot 2/3 x zo lang als het vruchtbeginsel, kegelvormig	3/4 x zo lang als het vrucht- beginsel

steeds in het Elmpter Bruch voor. Hierop zal in een later artikel worden teruggekomen. De andere twee planten konden als hybriden tussen *Dactylorhiza sphagnicola* en *Dactylorhiza maculata* (*Dactylorhiza* x *deweveri* (Vermeulen)) Soó gedetermineerd worden, alhoewel de vorm van de bloemen aanleiding geeft tot de veronderstelling, dat mogelijk ook kenmerken van *Dactylorhiza incarnata* aanwezig zijn. Dit zou kunnen betekenen dat

deze hybriden invloed van *Dactylorhiza höppneri* bezitten, waardoor beide planten als *Dactylorhiza höppneri* x *maculata* gedetermineerd dienen te worden.

Voor zover bekend komt *Dactylorhiza* x *deweveri* met zekerheid op slechts twee plaatsen in Nederland voor, namelijk in het randgebied van de Groote Peel en in het bronnengebied van de Roode beek op de Brunssummerheide. Er zijn echter ook meldingen uit de

provincie Drenthe bekend (mond. meded. Dekker, 1990); groeiplaatsen van de Veenorchis konden hier echter nog niet met zekerheid worden vastgesteld.

Het Meinweggebied bevindt zich voor Nederlandse begrippen in het overgangsgedebied van het verspreidingsgebied van *Dactylorhiza praetermissa* en dat van *Dactylorhiza sphagnicola*. Het optreden van 'overgangsvormen'

FIGUUR 1. *Dactylorhiza sphagnicola x praetermissa* (*Dactylorhiza höppneri*?), habitus plant, 7 juni 1991. Rechts: details bloeiaar.

FIGUUR 2. *Dactylorhiza sphagnicola x maculata* (*Dactylorhiza x deweveri* (*Dactylorhiza höppneri x maculata*?)), habitus plant, 9 juni 1992. Rechts: details bloeiaar. (foto's: C.A.J. Kreutz)

TABEL II. Vegetatie-opname locatie
Zandbergstoring, Meinweg.

opname no.	91/88
datum	22-08-1988
oppervl.	2*2m
kruidl. bed. (%)	100%
hoogte kruidl. (cm)	5-120
mosl. bed. (%)	25%
<i>Dactylorhiza</i> -taxa	+
Soorten van Molinietaalia:	
Pijpestrootjes-orde	
<i>Molinia caerulea</i>	2a
<i>Potentilla erecta</i>	1
<i>Juncus acutiflorus</i>	5
Storingsindicatoren	
<i>Calamagrostis epigejos</i>	1
<i>Dryopteris carthusiana</i>	2b
Moslaag	
<i>Sphagnum recurvum</i>	2b

op plaatsen waar beide arealen elkaar overlappen is dus goed mogelijk. Aan de rand van de Meinweg zijn thans nog verscheidene groeiplaatsen van *Dactylorhiza maculata* bekend, hetgeen de invloed van *Dactylorhiza maculata* bij de andere twee planten verklaard (zie tabel I).

GROEIPLAATS- GEGEVENS VAN DE ORCHIDEEËN

De gevonden orchideeën groeien in een gedeelte van de Zandbergstoring, die ter plaat-

se bedekt is met een gestoorde vegetatie, waarin naast elementen van de vochtige heiden, vooral ruigtekruiden, zoals Koninginnekruid (*Eupatorium cannabinum*), Duinriet (*Calamagrostis epigejos*) en Melkeppe (*Peucedanum palustre*) opvallen. Deze gestoorde vegetatie is te wijten aan het met klei en zout verrijkte water, dat als resultaat van de boringen voor de aanleg van de schachten van de Beatrixmijn na 1954 op drie plaatsen langs de oostelijke steilrand naar beneden stroomde (HERMANS, 1992). De orchideeën komen voor in een vegetatie, die gedomineerd wordt door Veldrus (*Juncus acutiflorus*), Pijpestrootje (*Molinia caerulea*) en Smalle stekelvaren (*Dryopteris carthusiana*), met in de moslaag *Sphagnum recurvum* (tabel II). De plek ligt aan de voet van de steilrand en wordt begrensd door een grote populatie Adelaarsvaren, die zich uitbreidt in de richting van de slenk. Het biotoop lijkt hier dus ideaal voor het aantreffen van de hierboven genoemde Handekenskruiden. *Dactylorhiza sphagnicola* groeit overwegend in door *Sphagnum* gedomineerde vegetaties, *Dactylorhiza praetermissa* geeft de voorkeur aan vegetaties op vochtige veen- of zandbodems (bv. veenmosrietlanden), terwijl *Dactylorhiza maculata* met name optreedt in vochtige heiden en heischrale graslanden. De groeiplaats van de Handekenskruiden in de Meinweg omvat vegetatiekundig gezien elementen uit de voorkeursbiotopen van de hierboven genoemde *Dactylorhiza*'s (zie tabel II).

De populaties in de Meinweg zijn direct bedreigd door de forse toename van Adelaarsvaren, richting slenk; wellicht ook door de nabij gelegen ligging van een wandelpad,

waardoor plukken en/of uitsteken tijdens de bloeitijd mogelijk geacht moet worden.

SUMMARY

UNUSUAL FINDS OF *DACTYLORHIZA* IN THE 'MEINWEG' AREA

The paper discusses the possible status of some *Dactylorhiza* specimens found in the 'Meinweg' area (Central Limburg) since 1990. The largest population includes specimens with characteristics of both *D. praetermissa* and *D. sphagnicola*. The other two specimens were identified as possible hybrids between *D. sphagnicola* and *D. maculata* (*Dactylorhiza* x *deweveri*). The paper concludes with a description of the habitat in which the specimens were found.

LITERATUUR

- HERMANS, J.T., 1992. De libellen van de Nederlandse en Duitse Meinweg (Odonata). Stichting Natuurpublicaties Limburg 1992-2. Natuurhistorisch Genootschap, Maas-tricht.
- HÖPPNER, H. & H. PREUSS, 1926. Flora des Westfälisch-Rheinischen Industriegebietes unter Einschluß der Rheinischen Bucht. Nachdruck 1971. Duisburg.
- KREUTZ, C.A.J., 1992a. *Dactylorhiza sphagnicola* in Nederland en daarbuiten. Eurorchis 5: 67-94.
- KREUTZ, C.A.J., 1992b. Orchideeën in Zuid-Limburg. Uitgevenij KNNV.
- KREUTZ, C.A.J., 1993. *Dactylorhiza sphagnicola* (Höppner) Soó in Nederland (her)ontdekt. Gorteria 18 (5/6): 101-110.
- REHNELT, K., REINHARD, J. & H. HUBATSCH, 1988. Beitrag zur Verbreitung und weiteren Kenntnis von Höppners Kuckucksblume (*Dactylorhiza* [*Dactylorchis*] *pseudotraunsteineri-höppneri* (A. Fuchs 1919) im Gebiet des Niederrheins. Die Heimat 59: 127-137.